

שבועת היסת שמה, מהותה, והשבעתה בטענת שמא

ר' אברהם יצחק שוורץ

מקור הדיון	♦	ראיה וסתירה בשיטות רש"י ותוספות	♦
שבוע היסת שלא בטענת ברי	♦	פסק הרמ"א	♦
מהו לשון היסת?	♦	צמצום המחלוקת	♦
נפקא מינא במחלוקת הנ"ל	♦	שיטת המאירי	♦
רש"י ותוספות לשיטתם	♦	סיכום	♦

מקור הדיון

במשנה שבועות (לח:)-

מנה לי בידך. אין לך בידי, פטור.

ובגמרא שם (דף מ:)-

אמר רב נחמן: ומשביעין אותו שבועת היסת. מאי טעמא? חזקה אין אדם תובע אלא אם כן יש לו עליו. אדרבה, חזקה אין אדם מעיז פניו בפני בעל חובו! אשתמוטי הוא דקא משתמיט ליה, סבר עד דהוה לי ופרענא ליה. תדע, דאמר רב אידי בר אבין אמר רב חסדא: הכופר במלווה- כשר לעדות, בפיקדון- פסול לעדות.

רב חביבא מתני אסיפא: מנה לי בידך, אמר לו הן, למחר אמר לו תנהו לי, נתתיו לך- פטור, ואמר רב נחמן: משביעין אותו שבועת היסת. מאן דמתני ארישא, כל שכן אסיפא; ומאן דמתני לה אסיפא, הכא הוא דאיכא דררא דממונא, אבל התם דליכא דררא דממונא- לא.

א. שבועת היסת שלא בטענת ברי

הגמרא מביאה מחלוקת לישנות האם שבועת רב נחמן היא דווקא במקום שיש דררא דממונא, ללישנא קמא לאו דווקא ואילו ללישנא בתרא דווקא כשיש דררא דממונא.

לכאורה על פי פשט הגמרא הסיבה לשבועת רב נחמן היא "חזקה אין אדם תובע אא"כ יש לו עליו". כשאדם תובע מחברו יש לנו יסוד להניח שתביעתו נכונה. לעומתה להכחשת הנתבע אין יסוד להניח שהיא נכונה בגלל 'אישתמוטי'.

א"כ למה סוברת לישנא בתרא ש'מנה לי בידך' איננה סיבה מספקת להשביע?

נראה לבאר שלישנא בתרא מצריכה חוץ מתביעת התובע גם ראייה שהנתבע הוא חלק מהסיפור הזה, הוא לא אדם חיצוני שסתם קשרו אותו לכאן. זה נוצר ע"י הדררא דמונא- "מנה לי בידך- ואמר לו הן...". רק כשיש מעין רגליים לדבר לחייב את הנתבע חייבו חכמים שבועת היסת.

לענין הלכה פוסקים רוב הראשונים כלישנא קמא, והם הרי"ף, רא"ש, רמב"ם, תוספות. רב האי גאון ור"ת פוסקים כלישנא בתרא. יש לציין שלפי הגהות מיימוניות ר"ת חזר בו בסוף ימיו.

נראה שהיסוד של המחלוקת בין הלישנות בגמרא ממשיך ללוותנו גם בתוך הפוסקים כלישנא קמא, דהיינו עד כמה טענת התובע צריכה להיות אלימה כדי לחייב שבועת היסת.

נראה ששני הצדדים הללו תלויים בהבנת השם והמהות של שבועת היסת.

ב. מהו לשון היסת?

רש"י (שם) מפרש-

"לשון שומא, ששמו חכמים עליו שבועה כמו 'אם ה' הסיתך בי'".

כלומר רש"י מבאר את הפסוק שדוד המלך אומר לשאול ה' שמך עליי, ולענייננו חכמים שמו על הכופר שבועה.

הרא"ש (סימן ח) מפרש-

"שבשבועה זו מסיתים אותו לפרוע, כי לא יישבע על שקר".

המילה מסית ידועה כלשון "גירוי ופיתוי" (מצודות ציון על שמואל פרק כו) א"כ למה רש"י לא רצה לפרש כן?

נראה שהם נחלקים ביסוד שבועת היסת:

לפי הרא"ש בשבועת היסת אנו יוצאים מתוך נקודת הנחה שהנתבע באמת חייב, השבועה נועדה לגרום לו לשלם.

לעומת זאת רש"י טוען - מניין שהוא חייב? חכמים הטילו עליו שבועה כדי לברר את האמת ולא נכון להגדיר שהשבועה היא כדי שהוא יודה. אולי השבועה היא בכדי שהנתבע יישבע ויראה בזה שאינו חייב.

ג. נפקא מינא במחלוקת הנ"ל

נפקא מינא ביניהם תהיה במקרה שהתובע טוען טענת ברי גם כשאינו משוכנע לגמרי בטענתו וממילא איננו מנסים להכריח את הנתבע להודות.

לפי רש"י אפשר לחייבו שבועה בכדי לברר האמת.

לפי סיעתו של הרא"ש¹ אי אפשר לחייבו שבועה מכיוון שנקודת ההנחה שהנתבע חייב מעורערת.

נראה שאפשר לראות נפקא מינא זו במחלוקת רש"י ותוספות בבא מציעא.

הגמרא בבבא מציעא (דף כו.) אומרת כך-

"ואזדא רב נחמן לטעמיה, דאמר רב נחמן: ראה סלע שנפל משניים – חייב להחזיר. מאי טעמא? ההוא דנפל מיניה לא מייאש, מימר אמר: מכדי איניש אחרינא לא הוה בהדאי אלא האי, נקיטנא ליה ואמינא ליה: אנת הוא דשקלתיה! בשלושה אינו חייב להחזיר, מאי טעמא – ההוא דנפל מיניה ודאי מייאש, מימר אמר: מכדי תרי הוו בהדאי, אי נקיטנא להאי – אמר: לא שקלתיה, ואי נקיטנא להאי – אמר: לא שקלתיה."

ופירש רש"י (ד"ה נקיטנא ליה כו.)-

"משבענא ליה שבועת היסת."

דהיינו שלפי רש"י אדם שהלך עם חברו בדרך ואיבד מטבע יכול לתבוע את חברו לשבועת היסת.

תוספות (ד"ה שנפל) מקשים על רש"י-

"וכי ישביענו בטענת ספק?"

היה נוח לומר שרש"י מחייב שבועת היסת אף בטענת ספק, אבל אי אפשר לומר כן משום שרש"י בדיבור הבא גבי 'ראה סלע שנפל משלושה- אינו חייב להחזיר' מפרש שהמאבד איננו יכול להשביע את חברו בטענת שמא בגלל שאין נשבעים על טענת שמא, אלא אותן השנויים במשנה בשבועות (דף מה.) "ואלו נשבעים שלא בטענה".

תוספות מתרצים בדעת רש"י שמדובר "דטוען ברי שלא היה שם אחר כי אם הוא". כלומר שכאשר אחד הולך עמו הוא טוען נגדו בברי שלקחו ממנו

1. אמנם הרא"ש עצמו לא מקשר בין הדברים אבל להולכים בשיטתו, קרי התוספות, ייתכן שזה נכון.

אלא שאינו משוכנע בדבר שאפשר שנפל ממנו ולא נטלו שום אדם, אך כאשר שניים הלכו עמו אינו יכול לטעון ברי כנגד כל אחד שהרי אפשר שהשני נטלו. תוספות עצמם מפרשים שנקיטנא ליה היינו שיביישנו ברבים וע"י כך יודה וישיב לו את הסלע, אך לא ע"י שבועה.

א"כ עולה שאף שלרש"י אין משביעים היסת על טענת שמא, מכל מקום על טענה הקרובה לטענת ברי משביעים. לעומת זאת תוספות סוברים שאין לחייב היסת אלא בטענת ברי ממש.

ד. רש"י ותוספות לשיטתם

האיר את עיני הרב שלום ליטוב שמחלוקת רש"י ותוספות לגבי סיבת חיוב שבועת היסת משתקפת במחלוקתם למה כופר הכול פטור משבועה מדאורייתא.

לפי רש"י (ב"ק קז. ד"ה כדרבה) זו סברא בגלל שאין אדם מעיז פניו ואלמלא שהאמת אתו לא היה מעיז.

לפי תוספות (ב"מ ג. ד"ה מפני מה) זוהי גזירת הכתוב, "כי הוא זה" - ולא כופר הכול.

נראה לבאר שמחלוקת זאת היא לפי שיטתם דלעיל:

תוספות הולך לשיטתו שסובר כרא"ש שכשיש נגד אדם תביעה והוא כופר הכול אנחנו מניחים שהוא חייב וצריך לעזור לו להודות. אלמלא גזירת הכתוב ברור שיש להשביעו.

לעומת זאת לפי רש"י - ייתכן מאוד שהאמת עם הנתבע ומסברא אין להשביעו.

ה. ראייה וסתירה בשיטות רש"י ותוספות

א) ראייה שכך רש"י סובר יש להביא מהמשנה בשבועות (דף מה.). לגבי הנשבעים ונוטלים מפרש רש"י (ד"ה יישבע בעה"ב) שהשבועה היא שבועת היסת.

ולכאורה הרי מדובר שם על שבועת נשבעים ונוטלים.

מבאר הרמב"ן שם (ד"ה והוי יודע) "ונראה מדבריו דכל שבועה שאינה של תורה שבועת היסת היא קרויה, שהסיתוהו חכמים להישבע שלא מן הדין".

א"כ יוצא שלפי רש"י המילה היסת אין פירושה דוקא להסית להודות אלא לברר את הדין, לפעמים אפילו נשבע ונוטל.

ב) ישנה לכאורה סתירה לדברינו מדברי רש"י בב"מ (דף ה. ד"ה היסת) במקרה של רועה שמסרו לו בהמות לשמור ללא עדים וטוען להד"ם ובאו עדים שאכל שתיים מהן והגמ' דנה האם אפשר להשביעו היסת. ומפרש רש"י 'היסת'- שבועה שהסיתו חכמים לכך, להסיתו להודות'. ולכאורה הוי ממש כשיטת הרא"ש.

נראה לבאר שדווקא שם לא היה אכפת לרש"י להשאיר את הפירוש כפשוטו, משום ששם מדובר במקרה שיש עדים שאותו רועה אכל שתיים מהבהמות שגזל, במקרה כזה שוודאי לנו שהרועה גזלן גם רש"י מסכים שהשבועה היא להסיתו להודות.

ג) יש ראייה להבנתנו בתוספות, שאנו מניחים שהנתבע אכן חייב, מהתוספות בשבועות (דף מא. ד"ה ולרבי יוסי) שיש לו קצת תימה למה לרבנן לא יורדים לנכסיו של המסרב להישבע שבועת היסת הרי בגזל גמור מודים שמורידים לנכסיו.

תוספות לשיטתם רואים במחויב היסת כחייב גמור ולכן משווים זאת לגזל גמור (הרב שלום ליטוב).

ו. פסק הרמ"א

בטור ובשו"ע (עה, יז) פסקו-

"כל טענת ספק – אין משביעין עליה כלל".

המקור של דבריהם הוא ברמב"ם (הלכות טו"נ פרק א הלכה ז)-

"אין משביעים שבועת היסת אלא על טענת ודאי, אבל על הספק – פטור".

וכתב המגיד משנה-

"מוסכם על כל הפוסקים ז"ל ודקדקו כן ממה שאמרו (דף מ:): 'גבי הא דרב נחמן... מ"ט חזקה אין אדם תובע אא"כ יש לו'. אלמא בטוען ברי הוא בדווקא".

לעומת זאת הרמ"א עפ"י המרדכי (שבועות תשע"ב) כותב-

"וי"א דמשביעין היסת על טענת שמה כשיש רגליים לדבר, כגון שהיה שמעון בבית ראובן ומצא ראובן תיבתו פרוצה וניטל ממנה מה שהיה בתוכה, והוא חושד שמעון, יכול להשביעו היסת. וכן נראה לי להורות".

המרדכי עצמו מקשה על דבריו מן המשנה בשבועות (דף מה:)-

“ואלו נשבעים שלא בטענה: השותפים והאריסים וכו”.

הגמרא (שם מח:) מבארת ש'שלא בטענה' היינו שלא בטענת ברי אלא בטענת שמא. יש מהראשונים שמדייקים שכיוון שכתוב במשנה 'ואלו' היינו דווקא, וא"כ שבועת היסת אין להשביע שלא בטענת ברי מוחלטת.

המרדכי דוחה זאת משני טעמים:

א. מצינו גם 'ואלו' שאינו דווקא.

ב. נכון שהמשנה קבעה שדווקא אלו משביעים בטענת שמא ואילו אחרים צריכים טענת ברי, אולם זה ביחס לשבועות האחרות שהיו בזמן המשנה כמודה במקצת. אולם שבועת היסת כלל לא הייתה אז ומשנתקנה- אפשרית גם שלא בטענה ודאית.

ויותר מכך, המרדכי מוכיח ממשנה זו שאף שבועת היסת משביעים שלא בטענת ברי, משום שהטעם לכל המקרים במשנה משביעים בטענת שמא הוא, שיש רגליים לדבר, והוא הדין בכל רגליים לדבר ולא דווקא אלו, אלא כל הדומה לאלו.

(וכן הביא סברה זו הגר"א על דברי הרמ"א).

האם יש להוכיח כרמ"א משיטת רש"י שהבאנו לעיל?

הש"ך (שם) מוסיף את המקרה של 'אלו מציאות' שנפל ממנו דבר והיה שם רק אדם אחד, שיכול להשביעו היסת דהוי כטענת ברי. כמו שכתב הרא"ש שם.

הש"ך מציין שהמרדכי הבין שכך גם שיטת רש"י.

ודוחה הש"ך שמרש"י אין להוכיח כן, כיוון שכוונתו היא רק שהמאבד חושב שיוכל להשביע את חברו שבועת היסת אך הדין איננו כך.

הגר"א דוחה את דברי הש"ך ואומר שהש"ך לא דק. הרי אם רק המאבד חושב שישביע אותו, למה בשלושה איננו חושב כן. אלא על כרחך שבשלושה המאבד יודע שאין משביעים על טענת שמא ורק בשניים שיש רגליים לדבר ישנה שבועה. מוסיף הגר"א ואומר שמרש"י זה יש "ראיה ברורה"!

ז. צמצום המחלוקת

הרמב"ם (שם) כותב דוגמאות לטענת ספק שאין משביעים עליה:

“כיצד... דבר פלוני נגנב ממני ולא היה שם אלא אתה, קרוב בעיניי שאתה גנבתו. חישבתי מעות ומצאתי חסר שמא אתה הטעתני בחשבון”.

בצורה פשוטה הרמב"ם מביא בדיוק את המקרה של הרמ"א וחולק עליו.

הש"ך מחדש שייתכן שאף הרמב"ם והפוסקים כמותו הסוברים שאין משביעים על טענת ספק אמרו כן רק כשהרגליים לדבר הן של התובע בלבד. אולם כשגם הבי"ד רואים רגליים לדבר, וכגון בתיבה פרוצה, אז גם לשיטתם חייב שבועה.

ונראה לצמצם שגם הרמ"א שאומר שמשביעים על טענת שמא כשיש רגליים לדבר התכוון לזה ואין מחלוקת כלל בין הרמב"ם לרמ"א.

הפתחי תשובה (ס"ק י"ח) מביא תשובות רדב"ז (ח"א סימן תל"ז) שמבאר את הרמב"ם באופן רחב יותר:

הרמב"ם כותב על טענת התובע "קרוב בעיניי שאתה גנבתו" שהגריעותא היא בטענת התובע, הוא לא טוען: ברי לי שאתה גנבתו. אולם אם טוען: ברי לי שאתה גנבתו - משביעים אותו אע"פ שאינו טוען שראה אותו שגנבו כיוון שטוען ברי.

על פי זה מבין הפ"ת שאפילו אם אין הבי"ד יודעים את הרגליים לדבר, רק שהוא טוען ברי מחמת הרגליים לדבר - משביעים אותו.

יש לציין שאף שהפתחי תשובה קירב את הרמב"ם לרמ"א עדיין ייתכן שיש מרחק ביניהם שהרי הרמ"א מדבר על "והוא חושד לשמעון" ולא דוקא בטענת ברי ממש.

הרא"ש (פרק המפקיד, סימן כד) גבי שור של יתומים שקנאו אפוטרופוס מספסירא ומסרו לרועה ולא ידע שלשור אין שיניים ואינו יכול לאכול ומת, מפרש שהספסירא נשבע כיוון "שקרוב לוודאי הוא, דסתם ספסירא בקי במומי הבהמה וגם מעיין בהו. ודמי לסלע שנפלה משניים דאמר בפרק אלו מציאות (כו:): דמצי לאשבועי כיון דנראית בעיניו טענה ודאית".

נראה ברא"ש שמספיקה הגדרת הפ"ת שהוא טוען ברי מחמת רגליים לדבר ואין צורך בראיית הבי"ד וייתכן שמסכים אף להגדרת הרמ"א "טענת שמא כשיש רגליים לדבר" שכותב "קרוב לוודאי".

ח. שיטת המאירי

המאירי מביא שיטה שלישית בביאור לשון 'היסת'.

"ויש מפרשים שהוא לשון הסרה מעניין 'ויסיתם דוד מעליו'... כדי להפיש דעת התובע ולהסיר מלבו כל תלונה עד שיכיר וידע שהבית דין יצאו בעניינו ידי חובתם ועשו בדבר כפי כוחם".

נראה שהמאירי מרחיב יותר מרש"י את האפשרות להשביע היסת, שהרי עצם טענת התובע היא סיבה לשבועה.

וכן מוכח משיטתו בסוגיא לקמן שמשביעים היסת אף שלא בטענת ברי גמורה בדומה לשיטת רש"י, וזה לשונו על הסוגיא ב"מ (דף כו:)-

"שניים שהיו הולכים ונפל סלע לאחד מהם... הואיל ומשער בוודאי שחברו מצאה הרי הוא חושב לומר לו בבריא אתה מצאתה שהרי אחר לא היה בינינו. ואע"פ שביד חברו לכפור, מ"מ סומך הוא על מה שאומר לו בדומה לברי אתה מצאתה- שלא יעיז לכפור. ולא עוד אלא שגאוני ספרד כתבו שביד זה להשביעו היסת וגורסים בכאן ומשבוענא ליה. ואע"פ שאין שבועה בטענת שמא אלא באותן השנויים במשנה בזו דומה לבריא הוא כמו שביארנו, וכל שכן שיש רגליים לדבר דומה לבריא הוא... שאע"פ שאין הלווה טוען בבריא לשלוחים לא נתתים למלווה הוא משביעם היסת".

ט. סיכום להבנת השם והמהות של שבועת היסת

- א. לרא"ש והתוספות- לשון גירוי, פיתוי והדחה. "מסיתים אותו לפרוע". השבועה באה נגד הנתבע, ואנו יוצאים מנקודת הנחה שהנתבע חייב.
- ב. לרש"י- "לשון שומא ששמו חכמים" דהיינו חכמים הניחו עליו שבועה. השבועה אינה נגד הנתבע אלא אוביקטיבית בכדי לברר את האמת, יישבע או לא יישבע.²
- ג. למאירי והשערי שבועות- לשון הסרה מעניין, "ויסיתם דוד מעליו" דהיינו השבועה היא כלפי התובע, להסיר את תלונתו מעל הבי"ד.

2. נראה לציין כאן את דברי הריטב"א בסוגיא (ד"ה אמר רב נחמן) שמפרש "לשון המלכה כדמתרגמינן "כי יסיתך אחיך בן אמך"- "ארי ימלכניך", שלא יהא קופץ וכופר בלא שום המלכה".

ונראים הדברים קרובים לשיטת רש"י שהשבועה באה לברר. בדומה לזה מפרש התרומות (ריש שער ז) גם כן לשון המלכה, אלא שהוא מפרש דקאי על רב נחמן וסיעתו שנמלכו ותקנו להשביע. (כן הובא במהדיר לריטב"א, שם).